

Istorija / History

2019, t. 115, Nr. 3, p. 113–122 / Vol. 115, No. 3, pp. 113–122, 2019

Didysis pokytis. Istorija prieš iššūkius... XX viešojo lenkų istorikų suvažiavimo idėja Vidurio ir Rytų Europos istorikams

Hab. dr. Jan Pomorski

Liublino Marijos Sklodovskos-Kiuri universitetas, XX–XXI a. istorijos ir tyrimų metodologijos katedra,
 M. C. Skłodowskiej 1, PL-20031 Liublinas, Lenkija
 El. p. jan.pomorski@umcs.lublin.pl
 ORCID: 0000-0001-5667-0917

Heraklitas mokė: „nieko nėra pastovesnio už laikinumą“, bet tų laikinų dalykų greitis istorijos mokslo terpėje, kuriuo jie keičiasi šiais laikais, gyvenant vienai istorikų kartai, reiškia tikrą revoliuciją. Turime omenyje didelius pokyčius, susijusius su šaltinių prieinamumu, jų masiniu skaitmeninimu ir skelbimu internete, didelius istorijos buvimo viešajame gyvenime formų pokyčius, elektroninės istorijos atsiradimą (pradedant tinklaraščiais ir internetiniais forumais, pereinant prie istorinių vaizdo žaidimų, baigiant specializuotais portalais ir elektroniniais laikraščiais, magistro darbais ir daktaro disertacijomis tik skaitmeninės istorijos (angl. *digital story*) paradigmoje). To pasekmė – radikaliai pasikeitę mūsų studentų poreikiai ir lūkesčiai, keliami akademinėi istorijai. *To be „e-“, or not to be. That is the question* – štai tikrasis klausimas ir pasirinkimas, su kuriuo šiandien susiduria kiekvienas istorikas, kad ir kur gyventų – Lietuvoje, Lenkijoje, Vokietijoje ar net toliau – Amerikoje ar Azijoje.¹

XX a. pabaigoje universitetų istorikai prarado monopoliją: jie nebėra vieninteliai kolektyvinės atminties sargai, sprendžiantys, kuri praeities dalis bus apsaugota nuo galutinio išnykimo, užmaršties. Šiandien, interneto ir socialinės žiniasklaidos epochoje, kiekvienas gali palikti pėdsaką, kurti savo suskaitmenintą elektroninę istoriją. Yra labai daug istorijos egzistavimo XXI a. viešajame gyvenime būdų:

- populiarios mokslo knygos, komiksai ir istoriniai savaitraščių priedai;

¹ GULDI, Jo; ARMITAGE, David. *The History Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

- specializuotos istorinės televizijos programos, transliuojamos pagrindinių televizijos stočių, tūkstančiai istorinių, paradokumentinių ir dokumentinių filmų;
- šimtai istorinių interneto portalų;
- istoriniai žaidimai – nuo stalo ir kortų žaidimų iki vaizdo žaidimų, įskaitant kuriamus naudojant virtualios istorinės tikrovės (angl. *Virtual Historical Reality*) technologiją;
- rekonstrukcijos judėjimai ir jų organizuojami istoriniai spektakliai, suburiantys daugiataūkstantinę publiką.

Tai – akivaizdūs mūsų laikų požymiai. Pvz., Lenkijoje 850 tūkst. jaunų lenkų reguliariai žaidžia istorinius žaidimus: nuo stalo iki vaizdo žaidimų, ir daugiau kaip 250 tūkst. aktyviai veikia įvairiose rekonstrukcijos grupėse. Lenkų istorijos portaluose kasdien apsilanko daugiau kaip 100 tūkst. žmonių. Šią naują tendenciją paminėjau XX viešojo lenkų istorikų suvažiavimo iškilmingoje paskaitoje „Istorijos galia“.

Mano kartos akyse pasikeitė pasakojimo apie praeitį būdas: jis demokratėja ir privatėja – dabar apie istoriją galima pasakoti įvairiais būdais ir atžvilgiais. Akademinė istoriografija turi atlaikyti šį iššūkį, ir neįmanoma nepastebėti, kad šiandien dėl to kyla sunkumų – ne tik Lenkijoje. Istorikai iš kelių dešimčių šalių apie tai kalbės XXIII tarptautiniame istorijos mokslų kongrese (angl. *23rd International Congress of Historical Sciences*), kuris įvyks 2020 m. rugpjūčio 23–29 d. Poznanėje ir, be abejo, taps mums vienu svarbiausių iššūkių.²

Galima būtų paklausti: kodėl XX viešojo lenkų istorikų suvažiavimo tema buvo „Didysis pokytis“? Svarbiausia mums buvo pabrėžti tai, kad 2019 m. rugsėjo 18–20 d. Liubline susitikome su 900 istorikų, atstovaujančių pirmiausia Lenkijos istorijos terpei, bet ir su istorikais, pakviestais į mūsų posėdį iš Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos, Čekijos, Slovakijos, Vokietijos, Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos, kad galėtume aptarti didžiuosius istorijos pokyčius ketverių metinių kontekste, kurios tenka 2019 metams:

- 450 metų nuo pasirašymo mūsų mieste Lietuvos ir Lenkijos unijos, kuri reiškė DIDIJĮ – ne tik santvarkos – POKYTĮ mūsų Europos dalyje;
- 150 metų nuo DIDŽIOJO POKYČIO, kuriuo tapo rinkimų teisių suteikimas moterims (Vajomingas, Jungtinės Valstijos; Lenkijoje nuo 1918 m.). Tai – geras pretekstas paklausti apie moterų vaidmenį istorijoje, apie mūsų istorijos DIDIJĮ POKYTĮ, kurį nulėmė moterų įžengimas į viešąją sritį (juolab kad nė viename iš ankstesnių suvažiavimų šis klausimas nebuvo rimtai nagrinėjamas);
- 70 metų nuo Antrojo pasaulinio karo pradžios, kuri kelia daug klausimų apie karo genezę, priežastinį abiejų totalitarinių režimų vaidmenį, asmeninę bendrą Adolfo Hitlerio ir Josifo Stalino atsakomybę už šio karo sukėlimą, apie Vakarų pasyvumą ir nuolaidumą, didėjant agresijai prieš silpnesnes Vidurio ir Rytų Europos šalis;
- 30 metų nuo Lenkijos sistemos pertvarkos, nuo kurios prasidėjo „Tautų rudo“ – Europos istorijos DIDYSIS POKYTIS, t. y. taikus Jaltos sistemos išardymas.

² Jau veikia Kongreso interneto svetainė: <https://ichs2020poznan.pl/en/>.

Be to, 2019 m. suėjo 50 metų nuo X viešojo lenkų istorikų suvažiavimo, kuris taip pat įvyko Liubline (1969 m.) ir paskatino užduoti klausimą: kokio masto DIDYSIS POKYTIS įvyko per šią pusę amžiaus pasaulio, Europos ir Lenkijos istoriografijoje?

Taigi nenuostabu, kad būtent apmąstymas didžiojo pokyčio anksčiau išvardytose ir kitose, tam tikroms istorijos mokslo sferoms ir subdisciplinoms svarbiose, problemų srityse buvo pagrindinis suvažiavimo diskusijų ir debatų motyvas, kuris buvo nagrinėjamas ir atskirose sekcijose Liubline. Mus lydėjo įsitikinimas, kaip metaforiškai tai įvardijo vienas istorikas, kad „praeitį pažįstame tik perėję į kitą veidrodžio pusę. Toje pusėje, kurioje pradėjome kelionę į praeitus metus, nebėra nieko, nes viskas, kas liko, yra „prieš veidrodį“, vienkartiniam arba daugkartiniam atspindyje, kurį kuria ir patys istorikai.“³

XX VLIS Organizacinis komitetas Liubline, kuriam turėjau garbės vadovauti, savo intenciją tiksliausiai išreiškė priimtoje **Suvažiavimo apeliacijoje**:

„Jubiliejinį XX viešąjį lenkų istorikų suvažiavimą sušaukiame Liubline, artėjant 450 metinėms Lietuvos ir Lenkijos unijos, kuri mūsų Europos dalies tautoms reiškė ilgą istorinį kelią, besidriekiantį – kaip sakė Jonas Paulius II – „nuo Liublino unijos iki Europos Sąjungos“, ir 30 metinėms 1989 metų Lenkijos sistemos pertvarkos, vadinamojo „Tautų rudens“, kuris XX šimtmečio pabaigai turėjo ne mažesnę reikšmę nei „Tautų pavasaris“ XIX amžiui. <...>

Kaip tirti šiuos ir kitus didžiuosius istorijos pokyčius? Kaip užfiksuoti jų istorinį didumą? Kaip kognityviai ieškoti tiesos apie pertvarkos procesus ir struktūras ir kartu atsiminti Zbigniewo Herberto žodžius, kad „Istoriją valdo doras žmogus, kuris atkūrė savo garbę ir vertę ir neleis savęs pažeminti“? Šie klausimai nubrėš simpoziumų problemų ašį ir XX viešojo lenkų istorikų suvažiavimo debatų bei diskusijų intelektualinį klimatą. <...>

Susitiksimė Liubline 2019 metų rugsėjo 18–20 d., lygiai po 50 metų nuo X VLIS, kuris taip pat įvyko Liubline, aptarti pačios Lenkijos istoriografijos pokyčių ir iššūkių, su kuriais tenka susidurti šiandien. Mūsų užduotis – sudaryti praeitos pusės amžiaus Lenkijos akademinės istoriografijos pasiekimų ir pralaimėjimų, taip pat jos vietos Europos ir pasaulio moksle balansą, ir metas pagaliau šią užduotį įvykdyti.

Kai kurie teigia, kad mūsų istoriografija išgyvena krizę ir tai vyksta tada, kai lygiagrečiai lenkai gyvena istorija, ji skverbiasi į mūsų kasdienybę, mus nuolat lydi viešajame gyvenime, o valstybė renkasi istorinę politiką patriotizmo ugdymo pamatais. Net jei kas nors ir nepitaria šiam įsitikinimui, ieškoti atsakymo į klausimą „Kokios istorijos reikia lenkams šiandien?“ yra tiek pareiga, tiek įsakymas visai istorinei terpei. Juolab kad gimtoji istorinė politika konfrontuoja su mūsų kaimynų istorinėmis politikomis ir dar plačiau – su Europos istorine politika, nes Europos tapatybės šaltinių paieška šiais laikais tampa vis svarbesnė, susiduriant civilizacijoms, kurių liudininkai esame.“

³ SERCZYK, Władysław A. Historia z drugiej strony lustra. In: *Historyk i HISTORIA: studia dedykowane pamięci Prof. Mirosława Francicia*. Red. A. Walaszek, K. Zamorski. Kraków: Historia Jagiellonica, 2005, p. 33.

Kaip matome, ši programa buvo siejama tiek su ankstesnių viešųjų suvažiavimų tradicija pažymėti svarbias metines, tiek su atsakymų į istorijai ir istorikams šiuo metu svarbius klausimus paieška. Buvome įsitikinę, kad istorijos moksle reikia pirmiausia drąsiau ir ambicingiau kelti klausimus. Galima pasakyti, kad šūkis „drąsiau ir ambicingiau“ lydėjo Organizacinį komitetą nuo pat XX VLIS darbo pradžios. Juos laikėme direktyva, skirstydami suvažiavimo koncepciją į penkias temines plenerų dalis ir kalbėdami su dešimties sekcijų, kuriose turėjo vykti suvažiavimo posėdžiai, koordinatoriais.⁴

Taip po truputį pristatysiu naują Liublino suvažiavimo pobūdį, kurio patvirtinimas tapo labai svarbus jam pačiam. Viešųjų suvažiavimų organizavimo principo, kurį aptikome, nebuvo įmanoma išsaugoti. Jis mums labai gerai žinomas: keli šimtai referatų, dauguma jų – ne itin svarbiomis temomis, įdomiomis tik patiems autoriams; nuolatinis laiko trūkumas sesijos metu, nes referentai bando per 20 minučių perskaityti savo 20 puslapių kalbas; nuolatinė stoka laiko mokslinei diskusijai, kuri turėtų būti svarbiausia kiekvienos konferencijos dalis. XX viešajame lenkų istorikų suvažiavime pavyko visiškai atsiveikinti su šia praktika. Darėme prielaidą, kad tiek plenerų posėdžiai, tiek posėdžiai atskirose sekcijose (nuo senovės iki mūsų laikų istorijos) vyks diskutuojant atitinkamai epochai reikšmingomis **didžiosiomis temomis**, derintomis keliolika mėnesių prieš suvažiavimą atskirose, atitinkamą problemą nagrinėjančiose grupėse. Vien šių temų paskirstymas tapo sėkme, nes visi pripažino, kad jas reikėtų apmąstyti kolektyviškai. Taip pat nustatėme, kad prieš posėdžius sekcijose bus rengiami įvadiniai referatai, kuriuos užsakė Organizacinis komitetas, pasibaigus atvirajam konkursui dėl jų rengimo, ir kurie bus skelbiami suvažiavimo puslapyje likus trims mėnesiams iki suvažiavimo, kad kiekvienas dalyvis galėtų pasiruošti diskusijai. Paties suvažiavimo metu organizatoriai referentams skyrė tik 15 minučių savo tezėms skaitmeninėse skaidrėse pristatyti ir taip suteikė galimybę išvystyti rimtus, o ne tariamus debatus. Tai davė puikų rezultatą, o diskusijos, jų dalyvių nuomone, buvo tikrai gyvos, įkvepiančios ir, svarbiausia, aukšto lygio. Aš asmeniškai būtent tai laikau svarbiausiu ir tvirčiausiu Liublino suvažiavimo pasiekimu. Šis naujas suvažiavimo organizavimo principas išlaikė egzaminą, ir kiekvienas tolesnis istorikų suvažiavimas galės šia patirtimi pasinaudoti. Be to, **specialios sesijos** metu numatėme erdvę ir laiką doktorantams ir jaunesniesiems tyrėjams: jiems buvo suteikta galimybė savo tyrimų rezultatus pristatyti plačiajai publikai – Lenkijos istorijos terpėje tai buvo tam tikra naujovė.

Visiems susidomėjusiems XX VLIS programa ir pristatytais referatais bus pravarti interneto svetainė www.xxpzhp.umcs.lublin.pl, kurioje pateikiami referatai ir išsamūs suvažiavimo pranešimai.

Dėl žinomų priežasčių didžiausią dėmesį Organizacinis komitetas skyrė penkioms teminėms sekcijoms, atviroms visiems suvažiavimo dalyviams. Jos turėjo tapti ir iš tikrųjų

⁴ Išsamiau apie suvažiavimo koncepciją ir pasiruošimą jam straipsnyje anglų kalba: POMORSKI, Jan. About the Need for Community Self-Reflection. The New Formula and the Program of the XX General Assembly of Polish Historians. *Res Historica*, 2019, Vol. 47, pp. 11–28.

tapo impulsu istorikų bendruomenės savirefleksijai. Norėčiau savo kolegoms, Lietuvos istorikams, keliais žodžiais pristatyti kiekvieno iš jų idėją.

Suvažiavimo atidarymui pasiūlėme pirmąją temą „**Liublino unijos palikimas**“. Ją išsamiai išdėstė profesoriai Hubertas Łaskiewiczzius (Varšuvos universiteto Rytų studijų centras) ir Normanas Daviesas (Oksfordo universitetas). Mums buvo labai svarbu nutraukti pavojingą polonocentrišką (žvilgsnį į pasaulį per Lenkijos ir lenkų reikalų prizmę) požiūrį į uniją ir sukurti tarptautinės istorijos perspektyvą – tai užtikrino žymūs diskusijos dalyviai: Jūratė Kiaupienė (Lietuva), Robertas Frostas (Didžioji Britanija), Danielis Beauvois (Prancūzija) ir Hienadzas Sahanovičius (Baltarusija). Deja, dėl ligos neatvyko programoje turėjęs dalyvauti prof. Ivanas Hrycakas iš Ukrainos, bet tiek jis, tiek prof. Timothy's Snyderis (Jeilio universitetas) atsiuntė savo tekstus. Tad netrukus bus galima susipažinti su šia įdomia diskusija, nes visą medžiagą išleisime „XX viešojo lenkų istorikų suvažiavimo Liubline dienoraštyje“, pasirodysiančiame lenkų ir anglų kalbomis 2020 m. Šis pokalbis kilo iš visiems diskusijos dalyviams užduoto klausimo apie Lenkijos–Lietuvos–Rusijos Liaudies Respublikos fenomeną:

- Kas leido jai vystytis ir plėstis, o paskui egzistuoti iki pat XVIII a. pabaigos vis grėsmingesnėje aplinkoje?
- Kuo ji išsiskiria iš Europos monarchijų?
- Kaip Liaudies Respublikos institucijos tarnavo valstybei?
- Kaip valstybė tarnavo visuomenei?
- Galų gale, *visuomenei* – tai kam?
- Ir pagaliau, kaip I Liaudies Respublika reagavo į tai, ką T. Snyderis pavadino *naujųjų amžių tautų konstravimo* „jaunesnėje Europoje“ procesu.⁵

Esu tvirtai įsitikinęs, kad šie klausimai yra pamatiniai, norint suprasti Vidurio ir Rytų Europos istoriją, ir mūsų diskusija – be jokių galutinių spėlionių – tapo pagrindu rengiant naują šios medžiagos tyrimo programą.

Pirmąją suvažiavimo dieną baigėme tema „**Lenkijos istorija iš moterų perspektyvos**“. Pirmą kartą tokiu mastu viešųjų suvažiavimų istorijoje keliamas moterų vaidmens Lenkijos istorijoje ir istoriografijoje klausimas, suvokiant šį dualizmą: moterys – istorinių įvykių sukėlėjos ir moterys – istorikės, pasakojančios apie istoriją iš moterų perspektyvos. Kaip tirti moterų istoriją? Kaip rašyti moterų istoriją? Kaip platinti moterų istoriją? Šiuos tris klausimus uždavėme debatų pradžioje. Diskutuojant iškilo ir kitų klausimų: ar tyrėjo lytis turi reikšmę pasakojant istoriją? Koks susidaro Lenkijos vaizdas, kai tyrimus atlieka istorikės, ir ar jis labai skiriasi nuo vyrų versijos? Užduoti šiuos klausimus paskatino knyga „Lenkijos moterų istorija. Diskusija apie būsimą sintezę“.⁶ Susidomėjimas šia tema buvo didžiulis (įsitraukė ir žiniasklaida), tad ir mūsų Europos dalyje gilinimasis į

⁵ SNYDER, Timothy. *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569–1999*. New Haven: Yale University Press, 2003.

⁶ *Dzieje kobiet w Polsce. Dyskusje wokół przyszłej syntezy*. Pod redakcją K. A. Makowskiego. Warszawa: Nauka i Innowacje, 2014.

her-story (pažodžiui iš angl. k. „jos istorija“), palyginti su *his-story* (pažodžiui iš angl. k. „jo istorija“), gali būti kai kas daugiau nei tik laikina mada.

Trečioji tema buvo **„Kur galime pažinti praeitį? Lenkijos istoriografija tarp X ir XX lenkų istorikų draugijos suvažiavimų“**. Iš vienos pusės, ji buvo apskaičiuojamojo ir diagnostinio pobūdžio, nes buvo tiriamas kelias, kurį nuėjo Lenkijos istorijos mokslas per 50 metų, skiriančių paminėtus du Liublino suvažiavimus, iš kitos pusės – bandymas konfrontuoti Lenkijos istoriografiją su naujausiomis pasaulio istorijos ir humanitarinių mokslų tendencijomis. Lenkijos istoriografijos koncepciją sukūrė istoriografijos istorikas, Lodzės universiteto prof. Rafałas Stobieckis (I diskusijos dalyje) ir Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto istorijos teorijos ir metodologijos specialistė prof. Ewa Domańska, dirbanti ir Stanfordo universitete (II diskusijos dalyje). Pagrindinio referato „Lenkijos Liaudies Respublikos patirtys iš 1989 metų lūžio perspektyvos“, kuris įvedė į I diskusijos dalį, autorius Jogailos universiteto prof. Krzysztofą Zamorskis bandė atsakyti į klausimą, kokia buvo Lenkijos istoriografijos būklė 1989 m., rodydamas stipriąsias ir silpnąsias istorinių bandymų Lenkijos Liaudies Respublikos laikotarpiu sritis ir svarstydamas, kokios temos tuo metu buvo neliečiamos. Manau, kad jo pastabos, nors jos buvo susijusios su Lenkija, tiksliai atspindi visų istorikų padėtį buvusios TSRS šalyse.

Antrojo referato „Naujos Lenkijos istoriografijos tendencijos po 1989 metų“ autorius Lenkijos mokslų akademijos instituto prof. Tomaszas Wiśliczas sutelkė dėmesį ties pažintiniais, teoriniais, metodologiniais ir etiniais iššūkiais, su kuriais susidūrė Lenkijos istorikai po 1989 m. Nagrinėdami naujasias Lenkijos istoriografijos idėjas, diskusijos dalyviai mėgino surasti kokį nors lenkų atliekamų istorijos mokslų tyrimų specifinį bruožą (naujovę): pavyzdys gali būti tarptautinės ar postkolonijinės istorijos, ekonominės ir socialinės istorijos, istorijos antropologijos arba sakytinės istorijos (norėdami daugiau dėmesio skirti tik populiariausioms subdisciplinoms) tyrimai, kurie išskiria lenkus tarptautiniame kontekste ir padėtų viešinti Lenkijos istoriografiją bei kurti globalų mokslą apie praeitį. Šiuo atveju buvo akivaizdus pasiruošimas artėjančiam Tarptautiniam istorijos mokslų kongresui, žadėta pabrėžti Lenkijos egzistavimą ir duoti indėlį į pasaulio istoriografiją. Kongresą organizavo Tarptautinis istorijos mokslo komitetas (angl. *The International Committee of Historical Science*), įkurtas Ženevoje.

IV temos **„Istorija viešojoje erdvėje. Istorijos muziejų fenomenas“** pranešėjai buvo Robertas Kostro (įkuriamo Lenkijos istorijos muziejaus direktorius), Dariuszas Stola (buvęs Lenkų žydų istorijos muziejaus POLIN direktorius) ir Rafałas Wnukas (Antrojo pasaulinio karo muziejaus pagrindinės parodos scenarijaus bendraautoris, vienas artimiausių Paweło Machcewicžiaus, bendradarbių ir pirmasis Antrojo pasaulinio karo muziejaus direktorius). Šie istorikai derino gebėjimą nagrinėti viešosios istorijos (angl. *public history*) sritį su konkrečia praktine šios srities patirtimi. Savotiškas istorijos muziejų pikas Lenkijoje prasidėjo nuo interaktyvaus Varšuvos sukilimo muziejaus atidarymo 2004 m. liepos 31 d. – per 2018 m. lankytojų skaičius perkopė 1,6 mln. Prof. Anna Ziębińska-Witek referate, kuriuo buvo pradėta diskusija, atskleidė visą šiuolaikinių muziejų pasakojimų

sudėtingumą. Prof. Piotras M. Majewskis drąsiai paklausė, kam iš tikrųjų priklauso istorijos muziejai tais laikais, kai kovojama dėl atminimo ir bandoma jį užvaldyti. Jo nuomone, labiausiai tuo suinteresuota (turėtų būti) piliečių visuomenė, o ne valstybė. Turime atsižvelgti į tai, kad XXI a. istorikas gavo įrankių ir galimybę kurti hipertekstinius, interaktyvius muziejinius pasakojimus apie praeitį, kurių poveikio galutinio gavėjo protui jėga yra kelis kartus didesnė nei tradicinių tekstinių pasakojimų, – tai patvirtina neurologijos mokslų ir istorijos vaizdo ir garso metodologijos tyrimai. Tai yra susiję su didelėmis galimybėmis, bet ir kelia didelį pavojų. Nuoširdžiai kviečiu susipažinti su šiais referatais – jie toli peržengia Lenkijos kontekstą.

XX VLIS mokslines diskusijas baigėme tema „**Kokios istoriografijos šiandien reikia lenkams?**“, kuri, žinoma, galėtų turėti savo istorinių atitikmenų kiekvienoje mūsų regiono šalyje, nes analogiškų klausimų kelia lietuviai, latviai, estai arba ukrainiečiai. Išblėso dvi Lenkijos istorijos vizijos ir dvi galvojimo apie istoriko socialinę atsakomybę paradigmos. Žinoma, visi suvokiame, kad istorija dažnai rašoma iš patriotinės perspektyvos. Tai nėra niekuo piktinantis (ir juolab blogas) dalykas – juk istorija yra nepaprastai svarbus bendruomenės tapatybės kūrimo veiksnys, o drauge išgyvenami įvykiai kuria *socialinį kapitalą*, be kurio mes – tauta – prarandame ontologinę istorinę saugumą ir gebėjimą veikti kolektyviai, keisti pasaulį.⁷ Istoriografija – jei norima ją laikyti mokslu – vis dėlto turi intelektualiai įveikti spąstus ar apribojimus, kuriuos šios patriotizmo perspektyvos gali įtraukti į istorijos pažinimą. Pvz., reikia atsiminti, kad iš istorijos mokslo perspektyvos, kaip teigia žymus amerikiečių istorikas T. Snyderis, „Tauta nėra nei tikėjimo, nei pasityčiojimo objektas – ji yra tyrimų objektas.“⁸ Kaip tuomet neįkliūti į tam tikrus nacionalizmo spąstus, kai, pvz., XX šimtmečio istoriją norisi rašyti pozityviosios istorijos paradigmoje? Ar galima laikytis nuostatos, kad svarbiausia – savos tautos gerovė, ir į viešus įvykius žiūrėti iš tautos atminimo politikos perspektyvos? Iš esmės tuo klausama apie patriotizmo ir nacionalizmo ribą. Šiuo atveju galima remtis XX a. istorijos pamoka⁹, arba – jei kas pageidauja – paimti Karolio Voitylos (popiežiaus Jono Pauliaus II) knygą „Atmintis ir tapatybė“ ir nuosekliai laikytis tokios jo išsakytos minties:

„Nacionalizmui būdinga tai, kad žiūrima tik į savo tautos gerovę ir tik jos siekiama, nesiskaitant su kitų teisėmis. O patriotizmas – meilė tėvynei – pripažįsta vienodas teises tiek savo, tiek visoms kitoms tautoms, taigi veda į sutvarkytą socialinę meilę.“¹⁰

⁷ Išsamiau šia tema žr.: POMORSKI, Jan, Mitologizacja i polityzacja historii, czyli w czym neuronauka i metodologia mogą pomóc badaczowi historii najnowoczej? *Historia@Teoria*, 2017, t. 4, Nr. 6, s. 15–42.

⁸ SNYDER, Timothy. *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569–1999*. New Haven: Yale University Press, 2003, p. 23.

⁹ POMORSKI, Jan. Timothy Snyder's Lessons on History and from History. A Metahistorical Approach. In: *Lessons on History and from History. In Honour to Prof. Timothy Snyder – Honoris Causa Doctor of Maria Curie-Skłodowska University*. Lublin: UMCS Press, 2018, pp. 9–93.

¹⁰ Jan Paweł II. *Pamięć i tożsamość: rozmowy na przełomie tysiącleci*. Kraków: Znak, 2005, s. 73.

Būtent todėl istoriko gebėjimą virtualiai persikelti laike ir erdvėje reikėtų itin vertinti ir atitinkamai eksponuoti, nes jis išlieka neišnykstančia historiografijos vertybe, juolab kad poreikis kurti tarpkultūrinį ir tarptautinį pasakojimą yra labai aktualus. T. Snyderis savo knygoje „Kruvinos žemės“ rašo, kad neįmanoma papasakoti, suprasti, išaiškinti svarbiausių XX a. įvykių, juos apribojant vienos tautos istorija.

„Masinis žudymas atplėšė žydų istoriją nuo Europos istorijos ir Rytų Europos istoriją nuo Vakarų Europos istorijos. Šis nusikaltimas nesuformavo tautų, tačiau jis ir toliau byloja apie jų intelektualinę atskirtį – **ištisus dešimtmečius po nacionalinio socializmo ir stalinizmo eros išėjimo į užmarštį** (pajuodinta aut.).“¹¹

Intelektinis tautų atskyrimas – skausmingų kiekvienos iš jų istorinių patirčių našta. Tai – labai gili mintis. Kaip išsivaduoti iš šios kilpos, ypač atminties politikų akivaizdoje varžantis tautoms, kuri iš jų nukentėjo labiau? Paulas Ricoeuras sakė:

„Svarbus mokslas, atskleidžiantis ir kitų konflikto šalių tiesas, motyvus, atmintį. O be mokslo reikalinga ir vieša diskusija – grupinis alternatyvių istorijos scenarijų nagrinėjimas, skirtingų konflikto šalių atminties konfrontavimas, tragiškų įvykių įamžinimas. Ir svarbus gedulas. Ne tik pasyvus gedulas, bet aktyvus gedulas dėl tų, kurių netekome, tų, kuriuos atmetėme, ir to, ką negrįžtamai praradome.“¹²

Taigi istorijos naštos mastas priklauso etikos sričiai – tiek istorikui, tiek istorijos disciplinos socialinei atsakomybei. Šiuo aspektu Haydenas White’as rašė, kad kiekvienas iš mūsų neša tam tikrą „istorijos našta“¹³. Praeitį jis jaučia kaip balastą, kurį turi pakelti (Biblijoje „nešate vieni kitų naštas“). Gerai, jei rašantis istorikas suvokia atsakomybę už tai, kaip visuomenė interpretuos jo darbą. Ir tada, kai jis dirba su savo tautos istorija. Jau minėjau, remdamasis T. Snyderio žodžiais, kad istorikas turi traktuoti tautą kaip tyrimų objektą. Ta pati mąstymo paradigma atsispindi žymaus lenkų žydų istoriko Marcel’io Handelsmano kalboje Viešajame lenkų istorikų suvažiavime Varšuvoje 1930 m.:

„Nes lenkų tauta iš mūsų – savo mokytojų – reikalauja tik vieno: tiesos, net labai skaudžios, net labai žiaurios, bet grynos, be uždangos ir gražių frazių, „tikros“ tiesos. Nes tik žinodamas žiaurią tiesą, tokią, kokia yra, ir tikrai tokią, kokia buvo, didelės, laisvos tautos pilietis gali išsiugdyti sąmoningo savo, savo tautos ir valstybės likimo kūrėją.“

¹¹ SNYDER, Timothy. *Skrwawione Ziemi. Europa między Hitlerem a Stalinem*. Warszawa: Świat Książki, 2011, s. 20.

¹² RICOEUR, Paul. *Większość była gapiami*. Rozmowa Jacka Żakowskiego z Paulem Ricoeurem. In: Żakowski, Jacek. *Rewanż pamięci*. Warszawa: SIC!, 2002, s. 56.

¹³ WHITE, Hayden. *The Burden of History*. *History & Theory*, 1966, Vol. 5, No. 2, pp. 111–134.

Ar šiandien, gyvendami Vidurio ir Rytų Europoje, jaučiamės, lyg paveldėtume tokį mąstymą apie save kaip apie dideles, laisvas tautas, kurios nori išsiugdyti sąmoningų istorijos kūrėjų? Ką mes, būdami istorikai, darome, kad mūsų visuomenės suvoktų, jog mūsų likimas ir Europos likimas yra mūsų rankose?

M. Handelsmanas manė, kad tai yra istoriko pareiga, mokslininko pareiga, ir pats nuėjo tuo keliu – nuosekliai, iki galo, ir tas kelias jam reiškė mirtį koncentracijos stovykloje. Neseniai eilinį kartą pasiėmiau jo esė apie absoliutizmą, kurią jis parašė slėpdamasis nuo nacių. Po karo profesoriaus našlė perdavė mašinraštį Paryžiaus lenkų bibliotekai, o redaktorius Jerzy's Giedroycas, praėjus kuriam laikui, 1981 m. paviešino jį „Istorijos užrašų“ puslapiuose. Manau, kad M. Handelsmanas neatsitiktinai karo metais rašė apie apšviestąjį absoliutizmą ir neatsitiktinai J. Giedroycas šį tekstą ištraukė iš užmaršties pirmojo „Solidarumo“ laikais. Kodėl? Nes jis parašytas būtent iš tautos kaip istorijos kūrėjos perspektyvos, tautos, kuriai teko susikauti su svetima istorijos galia. Tai patyrė ne tik Lenkija, bet ir daugelis mūsų Europos dalies tautų:

„Mūsų tauta buvo draskoma iš vidaus ir kepama iš išorės. Atrodė, kad jokia jėga nesustabdys žiaurios šios naikinančios bangos, kuri su negailestinga galia ant mūsų užgriuvo, jei tautos pasipriešinimas nesustiprės nuo pat pagrindo, jei, užsimerkusi viskam kitkam, atsiribojusi nuo artimiausios praeities, neatsidės vien savo egzistavimo šaknų rišimui, jėgų stiprinimui, augimo skatinimui ir tuo pačiu metu nevystys savo minčių pagal šiuolaikinio mokslo nurodymus.“¹⁴

Galima pakartoti M. Handelsmano žodžius, kad niekas mūsų, istorikų, neatleis nuo šios atsakomybės už savo visuomenių sąmonės kūrimą ir kad įmanoma pakeisti šį pasaulį į geresnę pusę. Taigi kaip rašyti mokslines istorijas? Prisipažįstu, kad aš pats šiuo klausimu pritariu žymios lenkų naujausių laikų istorijos žinovės prof. Krystynos Kersten nuomonei: „Esu įsitikinusi, kad galima suderinti racionalų požiūrį į savo praeitį su giliu prisirišimu prie jos, toliausiai pažengusį kriticizmą su meile savo Tėvynei.“¹⁵

Tai, kas įvyko praeityje, gali mums taip pat būti perspėjimas. Taip XX amžiaus patirtį išreiškia, pvz., T. Snyderis, kuris nusprendė paskelbti veikalą „Apie tironiją: dvidešimt pamokų apie dvidešimtąjį amžių“, manydamas, kad laisvei ir demokratijai šiais laikais gresia pavojus, ir mes, piliečiai, turime būti nuolat budrūs ir pasiruošę.¹⁶ Savo naujausioje knygoje „The Road to Unfreedom. Russia, Europe, America“ šis istorikas iš Jeilio dar kartą atkreipė mūsų dėmesį į tai, kad gyvename *posttiosos* laikais, kai istorinė tikrovė,

¹⁴ HANDELSMAN, Marcell. Absolutyzm oświecony. *Zeszyty Historyczne*, 1981, Nr. 57, s. 70.

¹⁵ KERSTEN, Krystyna. *Moja przygoda z historią najnowszą* [žiūrėta 2019 11 12]. Prieiga per internetą: <https://kerstens.org/fundacja/Krystyna/badania/KK_Przygoda9.shtml>.

¹⁶ SNYDER, Timothy. *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century*. New York: Tim Duggan Books, 2017.

politikų sukurta visuomenės diskusijoje, tampa vartotojams „tikresnė“ nei cituojami istorijos faktai.¹⁷

Būtent todėl teigiu, kad istorijos jėga prilygsta energijai, kuri susidaro suskylant atomui. XX viešojo lenkų istorikų suvažiavimo Liubline metu sakiau, kad panašiai, kaip ir atominė energija, istorija gali tiek naikinti, tiek būti naudojama taikiems tikslams. Netinkamai naudojama istorija gali turėti vandenilinės bombos galią. Tai patyrėme XX a., istorijos pavergtiems protams užvaldžius Europą dešimtmečiams. Ta pati istorija, tik papasakota kitaip, gali tapti ir teigiamų socialinių pokyčių varomąja jėga – tai mes patys jau patyrėme toje pačioje Europoje. Teigiama, galinga istorijos jėga suveikė, kai bendrijos patirtį ir istorijos išgyvenimą sugebėjome paversti tikruoju socialiniu kapitalu – tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje, tiek kitose mūsų regiono šalyse.

Tad tikrasis iššūkis, su kuriuo šiandien susiduria kiekvienas Vidurio ir Rytų Europos istorikas, yra išmokyti savo tautiečius suvokti kelią, kurį mes, tautos, nuėjome kartu, kad atsidurtume čia, kur esame dabar. Taip pat išmokyti to, ką istorijos metodininkai vadina istoriją kuriančiu mąstymu (veikimu): aktyvios pozicijos tikrovės atžvilgiu, kylančios iš istorijos žiniomis pagrįsto įsitikinimo (tai jau ne kartą per savo istoriją patyrėme praktiškai), kad būtent mes savo kasdieniais veiksmais kuriame istoriją ir kad tiek vienetinių, tiek socialinių projektų įgyvendinimo efektyvumas priklauso nuo to, kokį socialinį kapitalą vietinėje arba, tarkime, nacionalinėje erdvėje mums pavyks sukurti ir įdiegti atitinkamoje veikloje. Parodyti tai, kad už kiekvieno projekto, kiekvieno svarbaus mūsų tautų istorijos įvykio glūdėje būtinas socialinis kapitalas, kuris turėjo suvienyti lenkus, lietuvius, ukrainiečius, latvius, estus, čekus, slovakus ar vengrus (norint likti tik su artimiausiais kaimynais), jog tas įvykis iš viso galėtų tapti faktu, o „gyvenime po mirties“ (nes kiekvienas įvykis, jei jau įvyko, žengia į „antrą gyvenimą“ – visuomenės atmintyje ir istoriografijoje) būtų pasididžiavimo, kartais ir gėdos objektas. Tai istorikui yra didžiausias intelektualinis iššūkis ir drauge malonumas, jei jam pavyksta visa tai perduoti – per knygą, paskaitą ar istorijos pamoką.

Man asmeniškai labai svarbu apie šią mūsų bendrą patirtį papasakoti kitų Europos dalių ir kitų žemynų istorikams, kurie atvyks į Lenkijoje vyksiantį „The International Congress of Historical Science“. Turėsime tam išskirtinę progą, nes tai, kad kongresas vyks mūsų Europos dalyje, yra bendra Vidurio ir Rytų Europos istorikų, kurie solidarčiai to siekė, sėkmė. Taigi, brangūs Lietuvos istorikai, iki pasimatymo Poznanėje jau 2020 m. rugpjūčio 23 d.

¹⁷ SNYDER, Timothy. *The Road to Unfreedom. Russia, Europe, America*. London: The Bodley Head, 2018.